

աղատութիւնը եւ հայ եկեղեցւոյ ինքնավարութիւնը...

... Նոյն պաշտպանութիւնը ցոյց պիտի տար ո եւ է ալ կաղմակերպութեան — նոյնիսկ կոմունիստ խմբակի մը — եթէ անոր համար հայ ժողովուրդի Միութիւնն ու դատը եւ ինքնատնօրէնութիւնը լինէին բացառիկ արժէքներ: Բայց երբ աղղային արժէքներու եւ հաստատութեանց մասին տարբեր դժնահատութիւններ կան, բախումը կը դառնայ անխուսափելի ՆԵՐՔԻՆ ԿԵԱՆՔԻ ՄԵՋ, ԱՐՏԱՔԻՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋԱՄՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌՈՎ: (Էջ 22): Օտարը միջամտեց հայ գաղութացիին կեանքին՝ օգտագործելով պայքարի մէջ նաեւ հայ եկեղեցին:

Գրքի առաջին գլուխն է՝ «*Խորհրդային ոէժիմը եւ կրօնն ու եկեղեցին*»: Այստեղ հեղինակը մէջբերումներ է արել գրեթէ բոլոր մարքսիստ եւ բոլշեւիկ ակամաւոր տեսարանների աշխատութիւններից՝ կրօնի եւ եկեղեցու մասին: Նրա ուշադրութիւնից չի վրիպել նաեւ խորհրդային օրէնսդրութիւնը նոյն խնդրի վերաբերեալ: Գրախօսականի սահմանների մէջ դժւար է բերել այն չափազանց հետաքրքրական փառամբները, որոնք կոյրերին անգամ կարող են համոզել, թէ որն է բոլշեւիզմի եւ խորհրդային իշխանութեան իսկական վերաբերմունքը հանդէպ կրօնի եւ եկեղեցու: Եւ որքան օգտակար է այս ամենը այն մոլորածների համար, որոնք հալած իւղի տեղ են ընդունում բոլշեւիկեան կեղծիքները:

Շատ բնորոշ է «Անաստամ» քերթից փառած մէկ հատւածը (1932 թ. նոյ 29): «*Անաստամներու Միութիւնը պէտք է հարւածային կերպով հաշտեցնուի Երեւանի եկեղեցին՝ հալածելով հոգեւորականութիւնը, որպէսզի ահոնք ստիպւին ցրւիլ կամ չեղողանալ եւ այսպէսով իրաւունք տալ իշխանութեանց, որ «փակեն» տակաւին բաց մը*

նացած վտրբաթիւ եկեղեցիներն ալ»:

Բոլոր վկայութիւնները ձգտում են ապացուցանել մէկ բան, թէ՛ «*Միութիւնը իր բոլոր օրգաններու միջոցով կաշխատի բռնի կերպով ջնջել կրօնը իր սահմաններէն ներս*»: (Էջ 38): Եւ այսպիսի մի պետութիւն ներկայացուցեց որպէս պաշտպան հայ եկեղեցու...

Երկրորդ գլխի մէջ հեղինակը զբաղւում է խորհրդային իշխանութեան եւ Հայաստանից եկեղեցու փոխ — յարաբերութիւններով: Հայաստանից եկեղեցու վիճակը պատկերացնելու համար նա առատ փառամբներ է անում նաեւ «ՎԷՄ»-ից («ՎԷՄ», Յունիս — Ապրիլ 1935): Բերում է նաեւ հատուածներ «Պայքար»-ից, «Հ. Կոչակ»-ից, «Ազատ եկեղեցի»-ից եւ այլն, եւ միանգամայն պարզում է այն ողբերգութիւնը, որ ապրում է հայ եկեղեցին խորհրդային ռեժիմի տակ:

Յետոյ մանրամասնօրէն կանգ է առնում Մայր Աթոռի փայլալուսն ընթացքի վրա՝ բւերով խորհրդային իշխանութեան բոլոր դէկրետները, որ վերաբերում են այս խնդրին եւ որոնք չեն նախաձեռնում ոչ հայ եկեղեցու միասնականութիւն, ոչ որ եւ ներապետութիւն եւ ոչ էլ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս:

Ապացուցանելով, որ երկրի մէջ բոլշեւիկեան փառապաշտութիւնը վերացնում է եկեղեցական իշխանութեան ամեն մի հետք՝ հեղինակը նոյն ժամանակ պարզում է, թէ ինչպէս փառապաշտութիւնը հաշտեցնում է հայ եկեղեցու հետ հանդիսանում եկեղեցականների «իշխանութեան», հրաքարում են կիրքերը եւ պայքար ստեղծում հայ համայնքների մէջ:

Առանձին գլուխ էլ նւիրւած է Չեկայի վեղարարութեան գործակալներին արտասահմանում (Էջ 85)՝ Պատմական եպիսկոպոս, Ռուբին Սպ. Մանասեան, Յ. Ղլընեան եպիսկոպոս, Մալմանեան արքեպիսկոպոս: Այս ստոր եւ կեղտոտ

մարդոց գործունեության մասին հեղինակը տւած է այնքան առատ փաստեր, որ նիւթ կարող էին դառնալ մի առանձին հատորի:

Հետաքրքրական տեղեկութիւններ կան եւ Դուրեան Արք.-ի ու բոլշեւիկների յարաբերութիւնների մասին: Խորհրդային մամուլը միայն երկու տողով հաղորդեց Սուրենեան Կաթուղիկոսի մահւան լուրը, մինչդեռ Ամերիկայի բոլշեւիկեան առեւտրական ներկայացուցիչ Բոգդանով հետեւեալ հեռագիրն էր ուղարկում Նիւ Եորքի Հայոց Առաջնորդարանին, Դուրեանի սպանութեան առթիւ. «*Հաճեցէք ընդունել մեր խորունկ ցաւակցութիւնները. ՂԵՆ. ԱՐԷ. Դուրեանի եղբրական մահւան առթիւ: Մենք հայ ժողովուրդին վշտակիք ենք այս անդարձանելի կորուստին առթիւ: — Բողոքանով:*» (էջ 106): Այսպիսով ստեղծել էր մի չտեսնւած ներդաշնակութիւն հայ եկեղեցականների եւ բոլշեւիկների միջեւ արտասահմանում, քայքայելու համար արտասահմանի հայութիւնը:

Հետեւեալ գլուխների մէջ Պարտիզեանը նկարագրում է, քէ ինչպէս հայ եկեղեցին հակազգային կուռի քատր դարձաւ հայ գաղութների մէջ: Բոլշեւիկները ընտրեցին եկեղեցին, որովհետեւ նրանք ուզում էին գրաւել մի հաստատութիւն, «ուր դադութահայ բոլոր տարրերը չլիման կուղային կամայ թէ աղամայ, որու համար բոլոր տարրերն ալ պատրաստ էին զոհելու եւ կուեկու » ...

Ընթերցողը հետաքրքրութեամբ կը կարդայ այն էջերը, որոնք վերաբերում են սփիւռքի հայութեան մէջ տարած պայքարին հայ դրօշին դէմ, բազմաթիւ մէջքերումներով հայկական մամուլից, որոնք վերաբերում են այդ խնդրին եւ որոնք, ի միջի այլոց, պարզում են ռամկավարների երկդիմի քաղականութիւնը այս խնդրում՝ «գուր-

գուրանքի առակայ»էն սկսեալ մինչեւ «գուրքի կտորը» (էջ 150 եւ 151):

Այսպէ՛ «Ուրականը Ամերիկահայ գաղութին մէջ» եւ «Օրէնքը պիտի տիրէ» գլուխներում մամրակրկիտ կերպով քննուած են բոլոր ապօրինի գործողութիւնները, ազգային եւ հոգեւոր հաստատութեանց բազմաթիւ գրութիւնները, որոնք վերաբերում են Դուրեան Արք.-ի եւ իւր շուրջը հաւաքած քիփի գործունեութեան: Իսկ «Ղեւոնդ Արք. Դուրեան մտաւորական առաջնորդ» գլուխում փորձ է արւած պատկերացնելու այդ կղերականին, որպէս մարդ եւ առաջնորդ: Առաջ են բերւած Դուրեանին մանաշող անձանց վկայութիւններ նրա մասին եւ մէկիկ - մէկիկ քւած են Դուրեանի ապօրինի կարգադրութիւններին կուրօրէն ենթարկելի չուող եւ Սահմանադրութիւնը պաշտպանող հոգեւորականների դէմ սարքւած դաւերը: Եւ ընթերցողը հետաքրքրութեամբ տեսնում է, քէ ինչպէս, կարծես քակտագործէն, Դուրեանի ձախաւեր կարգադրութիւնների շնորհիւ, ամպերը կռտակւում են ամերիկահայ երկրնաւում, մինչեւ հոգոյցնի անպատուութեան պատմութիւնը:

Յետոյ հեղինակը անցնում է «Միացեալ ճակատի» կազմութեան խնդրին: Կանգ է առնում այն երեւոյթի վրա, քէ ինչպէս եկեղեցին օգտագործեց մութ ու հայալմաստ քաղաքական հաշիւների համար, քէ ինչպէս բոլշեւիկեան ռեժիմը քեփելով հայ եկեղեցին դէպի այսպէս կոչւած «միացեալ ճակատը», ուզում էր մէկ կողմից հիմնովին քանդել այդ եկեղեցին, իսկ միւս կողմից սլառակտելով գաղութահայութիւնը՝ առաւելագոյն շահեր ապահովել իրեն համար:

Կան այս գլխի մէջ չափազանց հետաքրքրական մէջքերումներ համայնավար «Բանուր» քերքից, որ բոլորովին տարբեր լեզու էր գործածում Դուրեանի

հասցեին մախ քան մեր սպանութիւնը, ինչպէս, օրինակ՝ «Առաջնորդը հողիով զաշնակ մասողէր խտաների հետ է»... կամ «Ժողովրդական դանդաղանքներուն աւելնալը քարէ տուղ Դուրեանները»... Եւ կամ՝ «Իր ամբողջ կեանքի ընթացքին ուրիշներու աշխատանքով յղիացող մի տղրուկ, ինչպիսին է Դուրեան եպիսկոպոս... (էջ 365)։ Իսկ Դուրեանի սպանութեան յետոյ, 1934 թ. Մայիս 9-ին, գրում էր, թէ՝ «Այդ դանակը, որ խրեցաւ Դուրեանի կողին, խրեցաւ խորհրդային Հայաստանի կողին, անոր կոմունիստական սրտին, աշխատութեան դասակարգային սկզբունքներուն համար»։ (էջ 365)։

Բազմաթիւ ուրիշ հետաքրքրական օրինակներով Պարտիզան քաջ է անում ընթերցողի առջեւ «միացեալ մակատ» կոչած գաղբիլի դաւի ներքին ծալքերը։ Այս «միացեալ մակատը» կազմած էր դեռ Դուրեանի սպանութիւնից առաջ, սակայն, սպանութիւնից յետոյ էր, որ մի արտասովոր աշխուժութեամբ նետուեց հրապարակ, օգտագործելով Դուրեանի դիակը։

Ինչ էր Դաշնակցութեան դիրքը համադէպ հայ եկեղեցու։ Այս հարցին հեղինակը պատասխանում է «Հայ Յ. Դաշնակցութիւն եւ հայ եկեղեցին» գրութի մէջ։ Նա յիշեցնում է ակամաւոր գործիչներ Ակնունդի եւ Շահրիկեանի գրածները այդ առթիւ. «Դաշնակցութիւնը հայ եկեղեցիներու քարերն անդամ կը պաշտպանէ, եթէ ո եւ է Սուրբան, որ ըլլայ այն, կամ որ եւ է նախարարութիւն, որն ըլլայ այն, յանդգնի ձեռք դնել անոնց վրա» (Ակնունդ)։ «Միայն ըսէ՛ք, մաքրակրօն, կարճ եւ երկայն փէշերով չէր թափանչուի Դուրեմբը էջ պաշտպանած հայ եկեղեցիին շահերը... Ըսէ՛ք, ինչո՞ւ կը ստէք Դաշնակցութիւնը զրպարտելով... Դուք ունեցած էք, տեսած էք երբեք ընդհա-

նուր վտանդի, յարձակումի, ճնշումի, բռնութեան հանդէպ աւելի անկեղծ պաշտպան եկեղեցիի սեփականութեանց եւ հայ Ժողովրդի համար, քան Դաշնակցութիւնը»։ (Յ. Շահրիկեան), (էջ 406)։

Հ. Յ. Դաշնակցութեան երկու ակամաւոր հրապարակագիրներու այս տողերը լրիւ կերպով ներկայացնում են Դաշնակցութեան վերաբերմունքը համադէպ հայ եկեղեցու։ «Ինչպէս 1903 - 1905-ին, — ասում է հեղինակը —, այսօր ալ իր իրաւունքներուն համար կըռուող հայ Ժողովրդի կողքին կանգնած է Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը... Դաշնակցութիւնը, իրեւ հայ իրականութենէն ծընունդ առած քաղաքական կազմակերպութիւն մը, բարոյական պարտաւորութիւն կը զգայ պաշտպանել հայ քաղաքացին՝ անոր խղճի վրա դրածած անարդար բռնութեան դէմ, եւ աւելի մեծ պարտաւորութիւն մը՝ պաշտպանելու հայ եկեղեցին իրեւ հայ Ժողովրդի պատմական ստեղծագործութիւնը, ա — նոր հոգեկան պէտքերուն զոհացում տուող հաստատութիւն մը, որ նոյն աւեն ծառայած է իրեւ միութեան սիմպոլ մը, նշանակ մը, հայ Ժողովրդի համար։ Պաշտպանած է դայն սուրբանիդմի դէմ, պաշտպանած է դայն ցարեղմի դէմ, եւ չէր կրնար չպաշտպանել դայն բոլորեղմի դէմ»։

Վերջին գլուխը ներած է երգակացութիւններին։ Հեղինակը մախ դիտել է տալիս, որ հայ եկեղեցու տագնապը «չի բխիր եկեղեցւոյ ներքին էութենէն ու յարաբերութիւններէն, այն է՝ դատական, վարդապետական, բարեգործական ու ներապետական անհամաձայնութիւններէ եւ տարակարծութիւններէ, այլ թէ՛ ան պարտագրած է արտաքին ՔԱՂԱՔԱՅԱՆ այն տարակաշնոյն պայմաններէն, որոնց ներքեւ կը գտնուի այժմ հայ եկեղեցւոյ Մայր Աթոռը։ Կարճ խօսքով՝ հայ եկեղեցւոյ

տաղնային պատճառը ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ է եւ ոչ եկեղեցական»։ Էջ 429)։ Եւ ցաւ է յայտնում, «որ Մայր Աթոռը ցոյց չուաւ մինչեւ այսօր այն բարոյական կորովը, որ այդ նպատակով կալընկաւէր իրմէ։ Վերջին քանի տարիներու փաստերը կը հաստատեն մէկ իրողութիւն, որ Մայր Աթոռը, հակառակ իր բացարձակ չեղութեան հրահանգներուն՝ բաղմամբիւ անդամներ ապացուցուց որ ինք կողմնակից է արտասահմանեան հայ իրականութիւնը փոթորկող բաղադրական պայքարներու մէջ»։ (Էջ 427)։

Ըստ հեղինակի, «Հայոց եկեղեցիի Մայր Աթոռը դատապարտուած է չահաւործութեան եւ մահաւան, ինչ որ արդէն նպատակն է խորիքային իրականութեան։ Այս պարագաների մէջ անհնարին է պահպանել եկեղեցու միասնականութիւնը։

Յետոյ Պարտիզեան ֆնում է Հայ եկեղեցու վերաբերեալ օրէնսդրական խնդիրները, տանկահայ եւ ռուսահայ հատուածների տարբերութիւնը եւ այլն։ Նա առանձին ուշադրութիւն է դարձրել հայ եկեղեցու ժողովրդապետական սկզբունքի վրա։ «Հայ եկեղեցւոյ օրէնքներն ու աւանդութիւնները եղծելով ու սխալ մեկնարանելով՝ արտասահմանի հոգեւոր առաջնորդները այսօր օրէնքէ դուրս եւ վեր կը նկատուին, եւ կարելի չէ զանոնք ժողովրդական պատասխանատուութեան կոչել»։ (Էջ 477)։ Եւ խօսելով այն առաջարկների եւ պահանջների մասին, որ դնում են ռամկավարները եւ գանազան բռնիւղաններ, իբր քէ յանուն հայ եկեղեցու միասնականութեան (օրինակ Դաշնակցութեան քաղաքական ուղղութիւնը Հայոց եկեղեցւոյ տաղնային հետ։ Ապա եթէ Դաշնակցութիւնն ալ ուզէ իր քաղաքական ուղ-

ղութիւնը նախապայման դնել բանակցութեան (ինչպէս անում են ռամկավարները), ի՞նչ պիտի լինեն հայ եկեղեցւոյ ներապետութիւնը, անոր ներակը, եկեղեցական հատուածները»։ Եւ վերջացնելով գիրքը՝ աւելացնում է՝ «Այդ անմիտ ու բացարձակապէս անտեղի պայմանին, սակայն, Դաշնակցութիւնը միայն արհամարհանքով կը պատասխանէ, այն արհամարհանքով, զոր Եպիսկոպոս խոացուցած է հետեւեալ զրամբքին մէջ»։

Ներոն մահաւան դատապարտած էր Լատերանոս անուն կոռնսուլ մը։ Ներոնի պաշտօնեաներէն Եպիսկոպոս կը մօտենայ Լատերանոսի եւ կը հարցնէ անոր թէ՛ բան մը ունի՞ ըսելիք մեռնելէ առաջ։ Լատերանոս կը պատասխանէ ստոյիկի մը պէս։ «Եթէ ըսելիք մը ունենամ՝ տիրո՛ջը կըսեմ, ո՛չ թէ անոր ծառային»։

Հետաքրքրական եւ վերին աստիճանի արժէքաւոր աշխատութիւն մըն է Պարտիզեանի գիրքը։ Հեղինակը լիովին յաջողել է իր առաջադրած նպատակի մէջ։ Յեմած չափազանց առատ փաստերի վերա՝ նա կարողացել է ապացուցանել, որ հայ եկեղեցու տագնապը եւ տխրահրճակ «միացեալ մակատը» կազմակերպւել էին օտար իշխանութեան կողմից փայլայեղ եւ համար հայ եկեղեցու հիմքերը։ Դուրսն Արքեպիսկոպոսը շահագործեց միմեկեւ վերջ։

Յանձնի հայ եկեղեցու տագնապի, Ա. Պարտիզեանը ներկայացրել է բովանդակ հայ կեանքի տագնապը։

Ս. ԱՐԱՄԵԱՆ